

Breestraat 95 te Leiden, een statig huis uit de vijftiende eeuw

Edwin Orsel

Inleiding

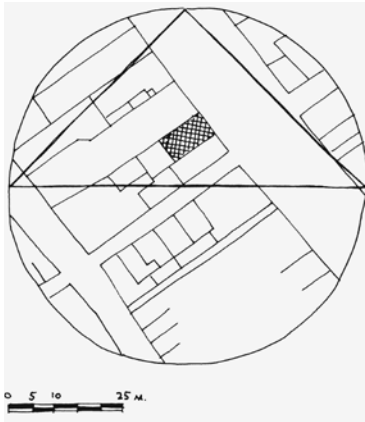
In één van de belangrijkste straten van Leiden staat het rijksmonument Breestraat 95 (afb. 1).¹ Bouwhistorisch onderzoek door gemeentelijke unit Monumenten en Archeologie wees uit dat achter de fraaie achttiende-eeuwse gevel van het huis een veel ouder gebouw staat.² Hiervan kon door het onderzoek de bouwdatum worden achterhaald, evenals de bouwkundige opzet en de indeling. In combinatie met historische afbeeldingen kon zelfs de voorgevel worden gereconstrueerd. Dit artikel zal beknopt de situering en bouwgeschiedenis van het pand schetsen, waarna zal worden ingegaan op het oudste deel, het vroeg-vijftiende-eeuwse voorhuis.

Situatie

Leiden is een grote Middeleeuwse stad, bestaande uit drie aaneen gegroeide kernen, elk met hun eigen kerk: de Pieterskerk, de Hooglandsekerk en de (ruïne van de) Onze Lieve Vrouwenkerk. De kern met de Pieterskerk bestond uit de vier oudste stadsgebieden, de zogenaamde bonnen. Het zijn het bon Gasthuis (vernoemd naar het Catharinagasthuis), het bon Wanthuis (vernoemd naar het wanthuis in het stadhuis) het bon Wolhuis en het bon Vleeshuis. In deze laatste bon ligt het pand Breestraat 95, vlakbij de blauwe steen waar de vier bonnen samenkwamen. De hoger gelegen Breestraat is een oude dijkstraat langs de Rijn, de middeleeuwse verkaveling langs deze straat kenmerkt zich door smalle diepe percelen. Op het oudste kaartmateriaal van de stad Leiden, het unieke eindzestiende-eeuwse straten- en grachtenboek van Van Dulmenhorst (een soort pré-kadaster) komt het perceel van Breestraat 95 al voor.³ Eigenaar was toen Dirck Chrisstoffelszoon en de breedte van het perceel bedroeg 1 roede, 11 voet en 6 duim. Omgerekend van Rijnlandse roede naar meter is dit 7,24 meter.⁴ Dit perceel is qua breedte ongewijzigd weergegeven op de kadastrale minuut van omstreeks 1830.⁵ Op dat moment was Albertus Kleynenbergh eigenaar en oefende er waarschijnlijk zijn beroep als notaris uit.⁶ Tot op heden is dit perceel vrijwel ongewijzigd, slechts aan de Langebrugzijde hebben wijzigingen plaats gevonden (afb. 2). Aangezien dit artikel enkel ingaat op het voorhuis, worden deze ondergeschikte wijzigingen niet behandeld.

Afb. 1. Voorgevel van Breestraat 95, grotendeels van omstreeks het tweede kwart van de achttiende eeuw (foto gemeente Leiden, M&A, E. Orsel, 2008)

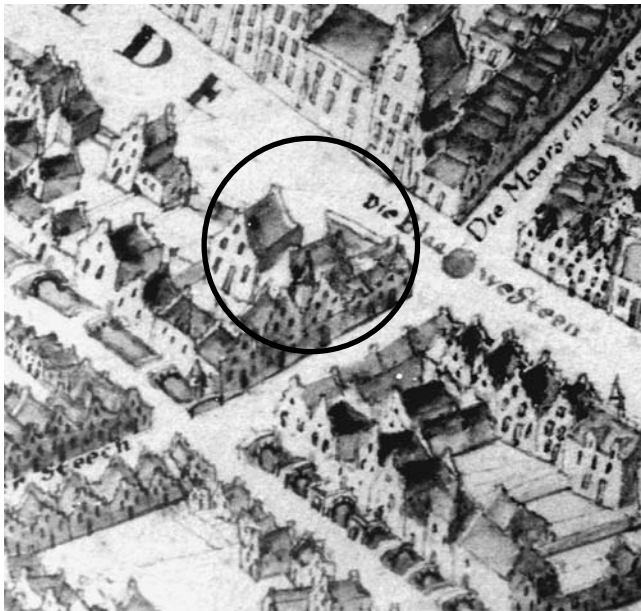

Afb. 2. Situatietekening van het voorhuis van Breestraat 95 (tekening E. Orsel 2008, op basis van kadastrale kaart gemeente Leiden)

Bouwgeschiedenis

Breestraat 95 is een woonhuis met winkel, gelegen aan de zuidzijde van de straat in het bouwblok tussen de Pieterskerkchoorsteeg en de Diefsteeg. Het gebouw bestaat uit een voorhuis met een daaraan verbonden achterhuis, beide twee bouwlagen onder een zadeldak haaks op de Breestraat.⁷ Alleen het voorhuis is onderkelderd.

De bouwgeschiedenis van de huidige bebouwing begint in de vijftiende eeuw met het oprichten van een diep huis.⁸ Dendrochronologisch onderzoek heeft uitgewezen dat het eikenhout van de kapconstructie tussen 1405 en 1411 zal zijn geveld.⁹ Dit diepe huis is geheel onderkelderd en heeft een begane grond, eerste verdieping en zadeldak tussen topgevels. Deze

Afb. 3. Uitsnede uit de stadsplattegrond van Leiden door Lieftrinck, uit 1578. Op het perceel wordt enkel een voorhuis weergegeven met een schermgevel. Schuin aan de overzijde van de Breestraat wordt een tweede schermgevel weergegeven (regionaal Archief Leiden PV 321A)

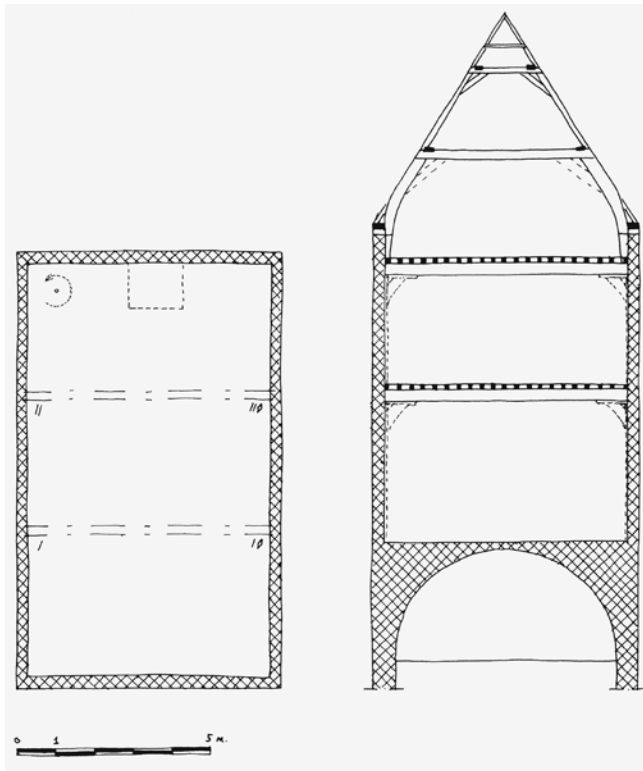
bebouwing wordt duidelijk weergegeven op de vogelvluchtkaart van Lieftrinck uit 1578 (afb. 3).¹⁰

Het voorhuis werd wat later uitgebreid met een daaraan vast gebouwd achterhuis. Dit achterhuis is uitgevoerd met samengestelde balklagen op consoles en een kap met eikenhouten spanten met een nokstijl. De bouwkundige opzet van dit bouwdeel duidt op een bouwperiode aan het eind van de zestiende eeuw. In Leiden blijken balklagen op consoles (meest in afgeleide ojiefvorm) aan het eind van de zestiende eeuw op te komen.¹¹ Daarnaast vindt in Leiden na het midden van de zestiende eeuw de introductie van de nokgording plaats.¹² De uitbreiding is niet aanwezig op de vogelkaart uit 1578 van Lieftrinck, maar wel op de vogelkaart van Bast uit 1600 (afb. 4).¹³ Het achterhuis zal dus vermoedelijk kort na 1578 zijn gerealiseerd.

Een volgende traceerbare verbouwing ligt omstreeks het midden van de achttiende eeuw. Volgens de laatste mode wordt de oude voorgevel vervangen door een nieuwe lijstgevel. De strak gemetselde gevel krijgt een houten gootlijst op beeldhouwde consoles in rococo-vorm.¹⁴ De gemetselde delen boven vensters van de tweede bouwlaag worden verdiept aangelegd, wat wordt doorgezet in de kroonlijst. De gevel verkrijgt hierdoor extra plasticiteit. Deze architectuur komt vaker voor in Leiden, bijvoorbeeld bij Hooigracht 39 uit circa 1735, Steenschuur 7 uit circa 1740.¹⁵ Bij de verbouwing wordt ook het voorste deel van het dak van het voorhuis verhoogd met een zogenaamde leugenaar. Het pand lijkt hierdoor drie volledige bouwlagen te hebben in plaats van de twee in werkelijkheid. Later wordt vooral de begane grond nog vele malen gemoderniseerd, waarbij de begane grond geschikt wordt gemaakt voor een winkel met een aparte bovenbewoning.

Afb. 4. Uitsnede uit de stadsplattegrond van Leiden door Bast, uit 1600. Achter het voorhuis, met schermgevel, is een vast achterhuis weergegeven. Aan dit gedeelte van de Breestraat zijn nog twee schermgevels waarneembaar (regionaal Archief Leiden PV 329.1A)

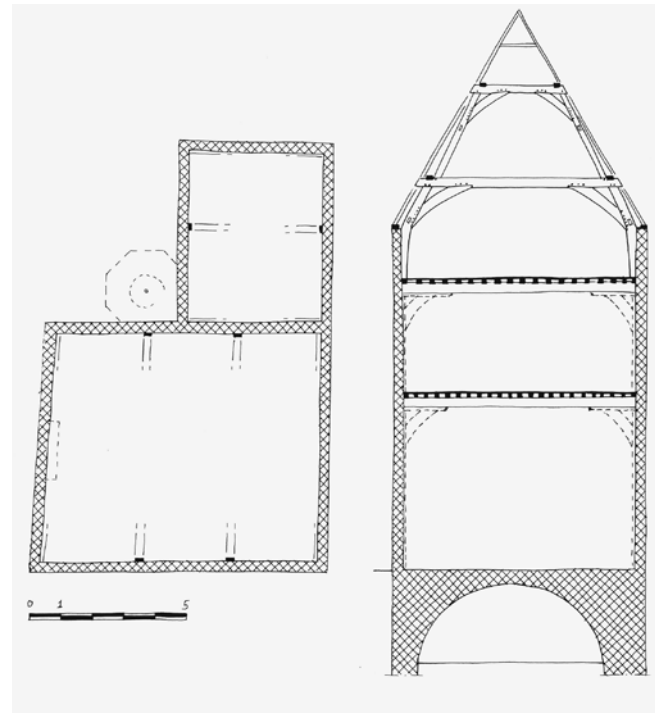
Afb. 5. Reconstructie van plattegrond en dwarsdoorsnede van Breestraat 95, dendrochronologisch gedateerd 1405-1411 (tekening E. Orsel 2008)

Bouwhistorisch onderzoek oudste fase voorhuis

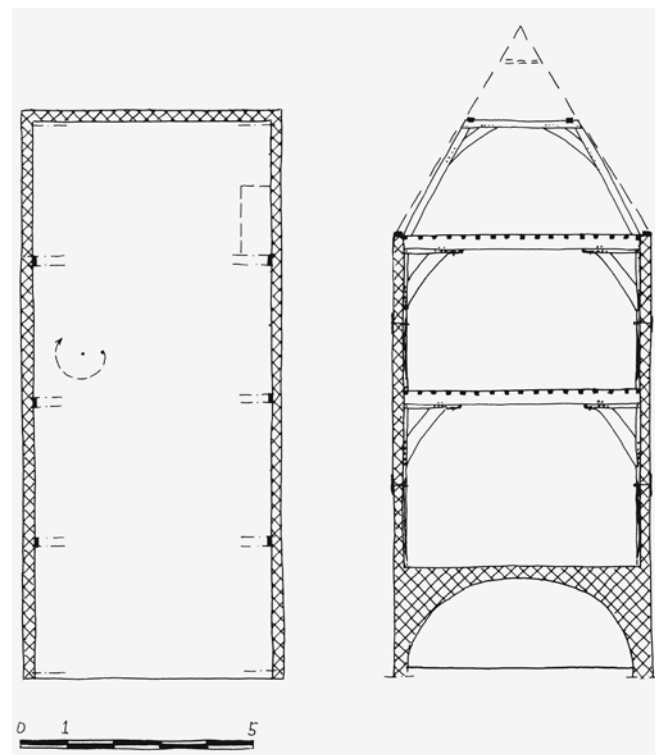
Het voorhuis van Breestraat 95 is een diephuis met een kelder, begane grond, eerste verdieping en zolder (afb. 5). De constructie bestaat uit bakstenen muren, een houtskelet van drie moerbalkvakken en een kapconstructie met sporenparen ondersteund door spanten. Een dergelijke opzet is niet ongevoon voor middeleeuwse huizen in Leiden.¹⁶ Vergelijkbare huizen uit dezelfde bouwperiode zijn Breestraat 123 uit 1393 ± 6 jr (d) en Langebrug 55 uit 1400 ± 6 jr (d) (afb. 6 en 7).¹⁷

De kelder met tongewelf strekt zich uit onder de gehele diepte van het pand (afb. 8).¹⁸ De geboorte van het gewelf zit thans ongeveer op vloerniveau. Vermoedelijk ligt het oorspronkelijke vloerniveau iets lager, omdat over het algemeen tongewelven op enige hoogte boven de vloer hun geboorte hebben. Ter plaatse van de voorgevel is het gewelf van origine uitgevoerd met steekgewelven in de hoeken. Dit maakt het mogelijk om twee doorgangen te maken. Hier tussen is een kelderlicht gepositioneerd.¹⁹ De positie aan de rechterzijde van de toegang naar de straat komt overeen met een tekening van de gevel uit het eind van de zestiende eeuw (zie afb. 16). De toegang wordt daarop weergegeven met een soort pothuis, dat de entree zal hebben afgedekt.

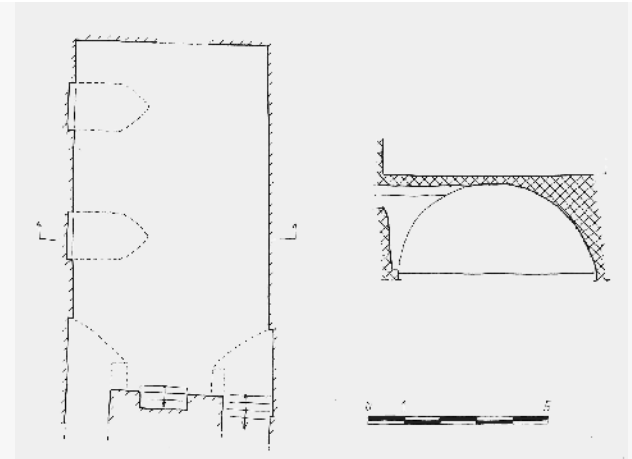
De doorgang links voor zou mogelijk naar een kelder onder de straat kunnen hebben geleid. Een dergelijke straatkelder is in Leiden bij onderzoek nog niet aangetroffen, maar is bij-

Afb. 6. Reconstructie van plattegrond en dwarsdoorsnede van Breestraat 123 Leiden, dendrochronologisch gedateerd 1393 ± 6 jr. (tekening E. Orsel 2008)

Afb. 7. Reconstructie van plattegrond en dwarsdoorsnede van Langebrug 55 Leiden, dendrochronologisch gedateerd 1400 ± 6 jr. (tekening E. Orsel 2008)

Afb. 8. Plattegrond en doorsnede van de kelder van Breestraat 95 (tekening E. Orsel 2008)

voorbeeld in Den Bosch aan de markt en de hoofdstraten veel voorkomend.²⁰

In het tongewelf zijn aan de linkerzijde twee oorspronkelijke steekgewelven opgenomen. Dit zijn kelderlichten, die later dicht zijn gemetseld. De lichten geven aan dat het pand aan die zijde 'vrij' stond. Vermoedelijk moet er gedacht worden aan een osendrup. Een osendrup was in Leiden in de middeleeuwen namelijk gebruikelijk en is een smalle strook tussen huizen tegen brandoverslag en daarnaast bedoeld voor regenwaterafvoer.²¹

In de achtermuur en daar ter plaatse in het gewelf zijn verstoringen waarneembaar. Deze sporen wijzen op een opening, een doorgang of een kelderlicht. Aangezien het huis in het dijklichaam staat aan de Breestraat, zou het kunnen dat de kelder een uitgang had op (het lager gelegen) maaiveld niveau aan de achterzijde.

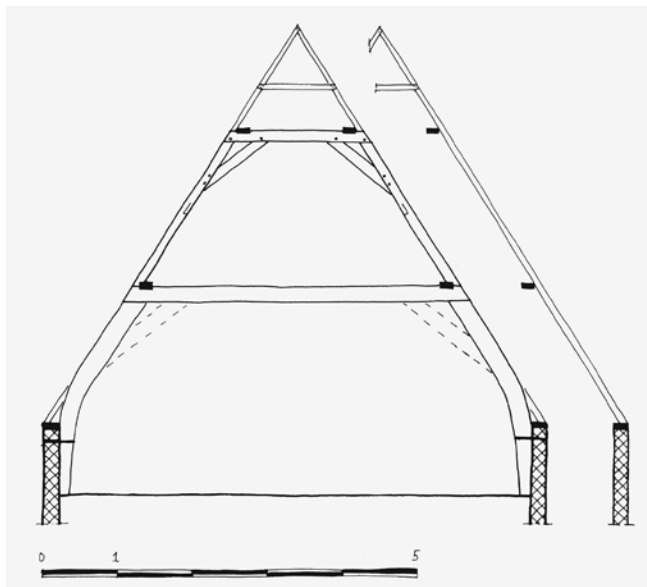
Omdat er geen oorspronkelijke doorbraken zijn in het gewelf voor een inwendige trap, kan geconcludeerd worden dat de kelder enkel toegankelijk was vanaf de straat en dus niet vanuit het bovengelegen huis. Dergelijke kelders bevinden zich in Leiden voornamelijk aan de Breestraat en directe omgeving. De omvang van de kelder en de toegankelijkheid vanaf de straat duidt hier waarschijnlijk op een handelsfunctie die afzonderlijk gebruikt kon worden.

Door de huidige gebruikssituatie waren er op de begane grond, eerste verdieping en zolder beperkte mogelijkheden voor onderzoek. Op de eerste verdieping was waarneembaar dat zowel in het voorhuis als in het latere achterhuis tegen de rechterzijgevel de rookkanalen zijn gepositioneerd. Boven het verlaagde plafond van de eerste verdieping is een samengestelde balklaag waargenomen.²² Dit is de gebruikelijke constructiewijze voor middeleeuwse huizen in Leiden.²³ Van de eerste verdieping leidt een iets gewijzigde houten spiltrap naar de zolder. Deze voor Leiden kenmerkende spiltrap heeft een ronde spil met dragende ingepende houten treden, gezeerd met een houten nagel. De treden zijn aan de buitenzijde

opgelegd in het muurwerk van het trappenhuis. De dunne stootborden zijn achter tegen de treden genageld en ingelaten in een sponning in de bovenliggende trede. Dit type spiltrap werd in Leiden tot dusver altijd als laat-zestiende-eeuws/zeventiende-eeuws aangeduid. Uit het onderzoek blijkt echter op dat de trap mogelijk behoort bij de oorspronkelijke vijftiende-eeuwse opzet. Op de zolder en de vloering zijn namelijk sporen van een verdwenen oorspronkelijke schoorsteen aangetroffen (zie verderop) die duidelijk rekening houdt met de positie van de trap. Dit rookkanaal is namelijk iets naar rechts verschoven in de plattegrond om ruimte te maken voor de trap die links in de plattegrond is gesitueerd. De conclusie is derhalve dat de Leidse zestiende- en zeventiende-eeuwse spiltrappen niet enkel typisch zijn voor die latere periode, maar dat ze al veel eerder voorkomen.²⁴ Met deze conclusie zou een ander vroeg voorbeeld de vergelijkbare spiltrap van Pieterskerkhof 40 te Leiden kunnen zijn. De bouwphase waar de trap bij zou kunnen horen is dendrochronologisch gedateerd in 1383. Ten opzichte van de zestiende-/zeventiende-eeuwse trappen lijken deze twee vermoedelijk oudere exemplaren iets ruimer en zwaarder van opzet.

Op de zolder staan tegen een borstwering gekromde eikenhouten spantbenen van twee dekbalkspanten (afb. 9). De eikenhouten muurplaat van de borstwering is niet zoals gewoonlijk met een blokkeel gekoppeld aan het spantbeen, maar met een gesmeed anker, dat tegen de zijkant van het spantbeen is genageld. Een vergelijkbaar anker is aangetroffen bij onderzoek van de kap van Pieterskerkhof 40 te Leiden uit 1383 (d). De zoldering van de zolder, tegelijk de vloer van de vloering, bestaat uit grenen kinderbinten die op de dekbalken zijn gelegd. Aangezien de kinderbinten afwijken qua houtsoort zullen ze later zijn toegevoegd. In andere Leidse huizen is een dergelijke zoldering ook aangetroffen en kon daar in relatie gebracht worden met een woon-/slaapfunctie vanaf het einde van de zestiende eeuw.²⁵

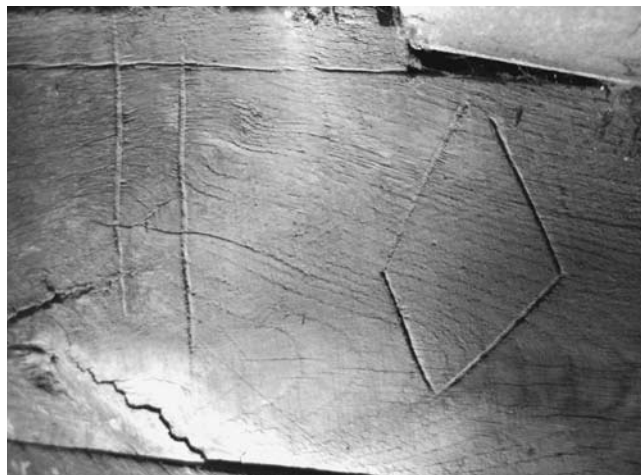
Op vloeringniveau zijn wederom twee dekbalkspanten zichtbaar en een sporenkap met haanhouten (afb. 9 en 10).²⁶ De eiken spantbenen staan in het vlak van de sporen en bevinden zich zo ook aan de buitenzijde van de (onderste) eiken flieringen.²⁷ Dit is een algemeen kenmerk van veertiende-, vijftiende- en zestiende-eeuwse kappen in Leiden.²⁸ De sporen zijn gekantrechte ronde stammetjes. Uit monsteranalyse blijken deze te zijn gemaakt van *Picea Abies* (fijnspar), in de timmerwereld bekend als vuren.²⁹ Dit is een zeldzame toepassing van dit materiaal voor deze sporen. Over het algemeen werden ze vervaardigd van eiken- of dennenhout. Ter plaatse van de spanten staat een sporenpaar op de bovenste spanten, die voorzien zijn van hetzelfde telmerk als de spanten (afb. 11 en 12).³⁰ Daarom kan geconcludeerd worden dat de spanten en de sporen tot dezelfde (oudste) bouwphase horen, ondanks de toepassing van verschillende houtsoorten. De sporen zijn in de nok halfhouts bevestigd en zijn voorzien van halfhouts gelipte haanhouten.³¹ Een aardig detail is dat bij sommige van de dunnere daksporen de ruimte tussen spoor en vloering in de bouwtijd reeds met een klosje is opgevuld.

Afb. 9. Dwarsdoorsneden van de kapconstructie van Breestraat 95, dendrochronologisch gedateerd 1405-1411 (tekening E. Orsel 2008)

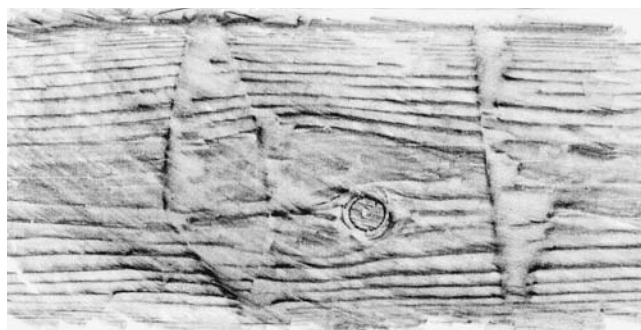
Afb. 10. De kapconstructie van Breestraat 95 bestaat uit vurenhouten sporen ondersteund door dekbalkspanten (foto gemeente Leiden, M&A, E. Orsel 2007)

Afb. 11. Foto van telmerk II met een zogenaamd visje als richtingsteken op een spant (foto gemeente Leiden, M&A, E. Orsel 2007)

De spanten zijn voorzien van gesneden telmerken, van voor naar achteren I en II, aan de rechterzijde is een visje of ruitje als richtingsteken aanwezig (zie afb. 5 en 11).³² Dergelijke tel- en richtingsmerken zijn algemeen in Leiden in de veertiende en vijftiende eeuw.³³ Op de sporen zijn dus dezelfde merken aanwezig. Het insnijden van merken is in naaldhout moeizaam en dit is ook te zien aan de rafelige randen (afb. 12). Op de windschoren zijn ook (allemaal dezelfde) visjes aanwezig, maar dan alleen per spant op de rechter windschoor. De linker windschoor is niet gemerkt. De windschoren links en rechts zijn namelijk vanwege de keep om de fliering niet verwisselbaar. Daarnaast past elk 'rechter' windschoor wel bij elk spant en kan dus voorzien zijn van hetzelfde merk.

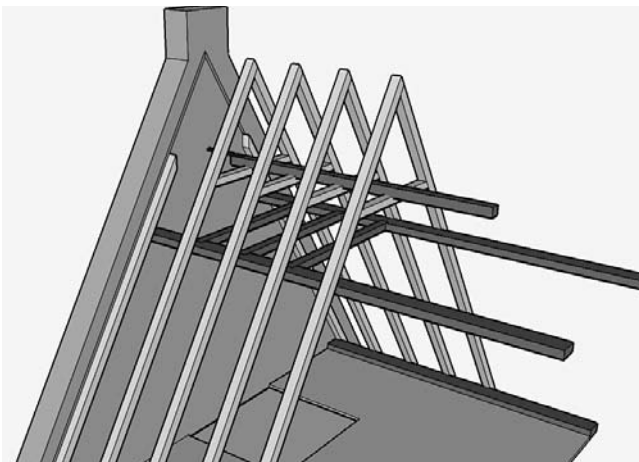
Opmerkelijke bouwsporen zijn de kepen van een aantal (verdwenen) balkjes op de flieringen tegen de achtergevel (afb. 13).³⁴ Tevens is daar een over de haanhouten gekepte horizontale balk aanwezig, evenwijdig met de nok. Een dergelijke balk is zeldzaam in Leidse kapconstructies, in Aalmarkt 11 uit 1455 (d) is een ander voorbeeld aangetroffen.³⁵ Deze balkjes lijken een voorloper van de in het begin van de zestiende eeuw geïntroduceerde nokgording.³⁶ Vergelijkbare balkjes zijn elders wel bekend, bijvoorbeeld in 's-Hertogenbosch en

Afb. 12. Frottage telmerk I met een zogenaamd visje als richtingsteken op een spoor (frottage gemeente Leiden, M&A, Francien Durand 2007)

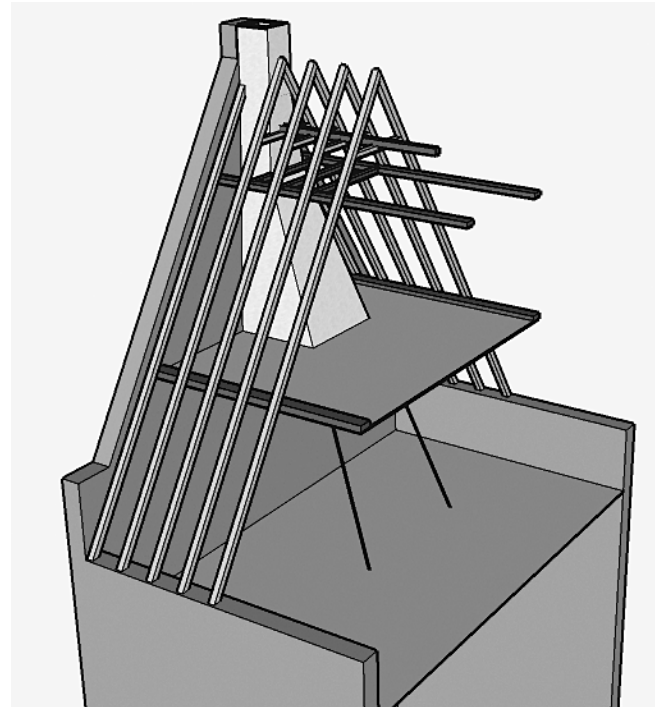

Afb. 13. Sporen van een opening in het achterste deel van het dak (foto gemeente Leiden, M&A, E. Orsel, 2007)

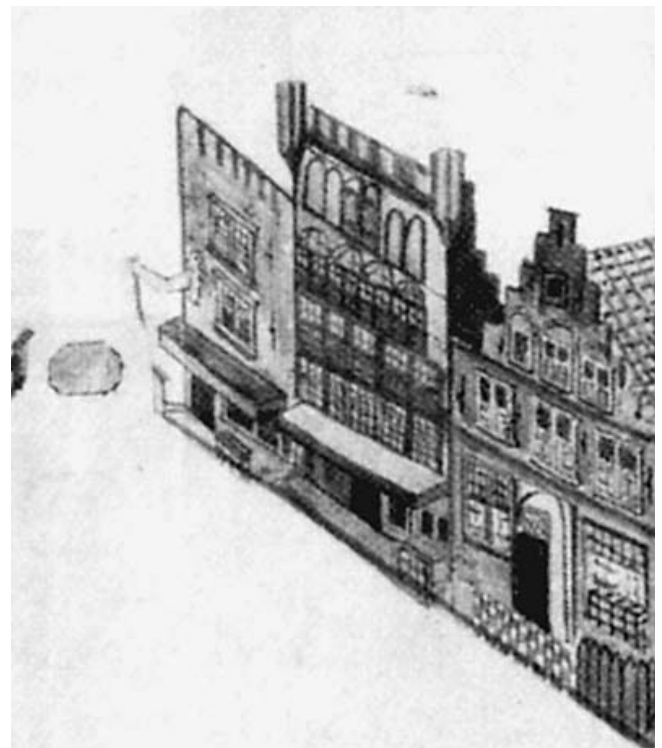

Afb. 14. 3d-Visualisatie van de bouwsporen van opening in het achterste deel van het dak en de vloeringvloer (tekening E. Orsel 2008)

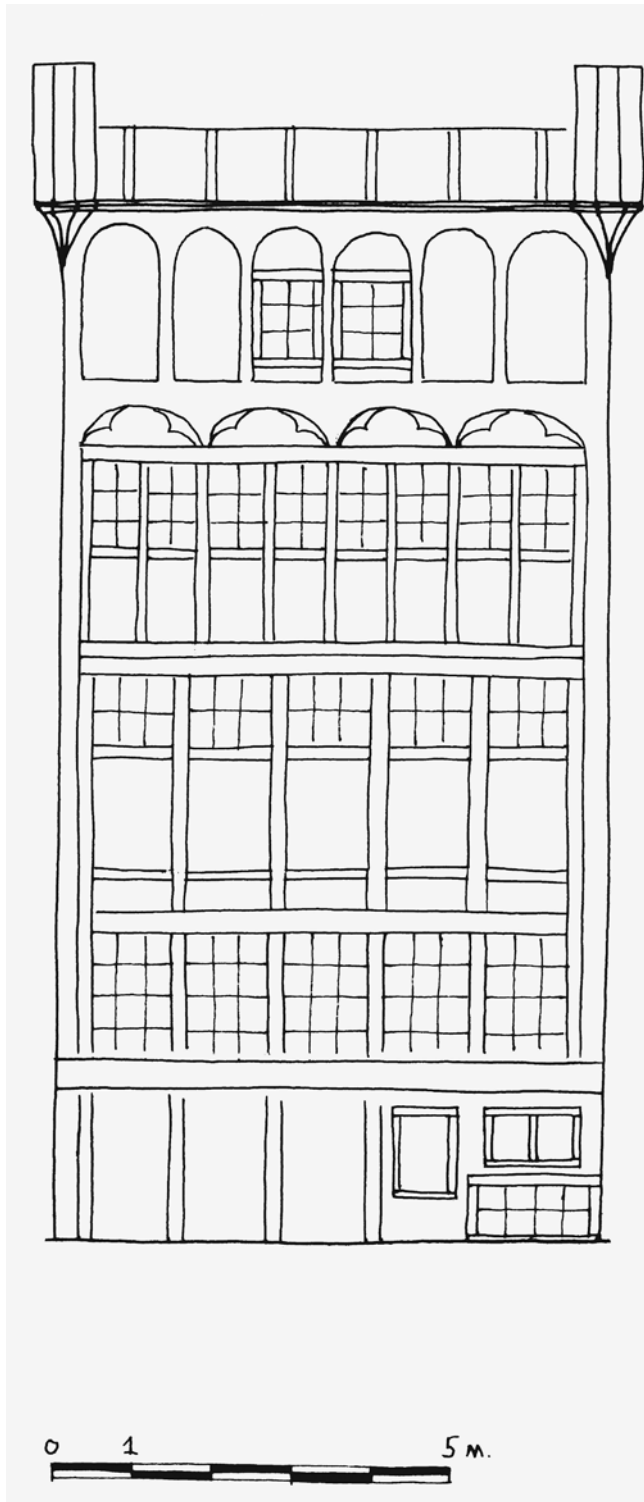
Zwolle.³⁷ De balk stopt zo'n dertig centimeter voor de achtergevel en is daar voorzien van een gesmeed gevelanker. De balkkop heeft daar roetsporen. De beide sporen van het strijksporenpaar zijn van oorsprong aan de bovenzijde afgezaagd en lopen dus niet door naar de nok. Deze bouwsporen leiden tot de conclusie dat er een opening in de nok moet zijn geweest (afb. 14). Ook in de vloer is een dichtgezette opening waarneembaar, gezien een raveling oorspronkelijk zo bedoeld. De bouwkundige verschijnselen én roetsporen op de balkkopen leiden tot een voorlopige conclusie dat hier tegen de achtergevel een schoorsteen gestaan kan hebben. Vanwege het ontbreken van aftekeningen of kalksporen van een bakstenen schoorsteen is het vermoedelijk een houten, vakwerk of geleemde schoorsteen geweest (afb. 15). Dergelijke schoorstenen zijn bekend uit de bronnen, ook in Deventer zijn sporen aangetroffen en ook kasteel Ammersoyen heeft (gereconstrueerde) vakwerkschoorstenen gehad.³⁸ Helaas is de top van de Leidse gevel vervangen, zodat daar geen conclusies meer aan te verbinden zijn.

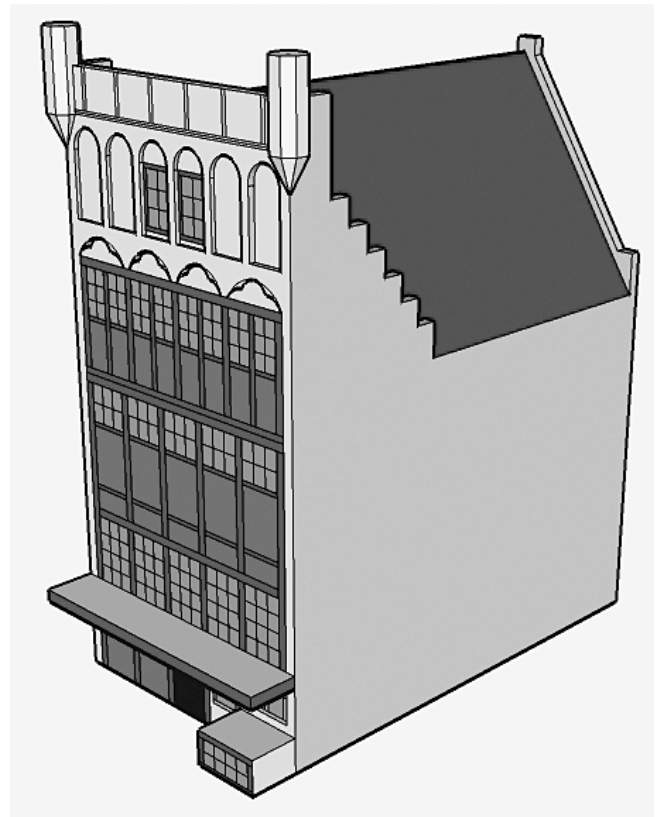
Afb. 15. 3d-Visualisatie van de reconstructie van een rookkanaal tegen de achtergevel (tekening E. Orsel 2008)

Afb. 16. Detail van de geboorte 't Hartochdom van Steynenburch' ca. 1580, met daarop het gedeelte van de Breestraat tussen de Mandemakersteeg -Maarsmansteeg en Diefsteeg – Pieterskerkchoorsteeg. Breestraat 95 is het één na laatste huis van rechter gevelrij (collectie Bodel Nijenhuis, p 307 11 N25)

Afb. 17. Reconstructietekening van de schermgevel van Breestraat 95, dendrochronologisch gedateerd 1405-1411. De reconstructie is gebaseerd op de opmeting van de doorsnede en kapconstructie van het pand en de laat 16de-eeuwse prent. De gevel heeft, op basis van de prent, een grote houten pui, alleen het bovendeeel is metselwerk (tekening E. Orsel 2008)

Afb. 18. 3d. visualisatie van Breestraat 95, dendrochronologisch gedateerd 1405-1411 (tekening E. Orsel 2008)

Het bouwhistorisch onderzoek heeft veel duidelijk gemaakt over de aard van het casco. Zo zijn nu de maten van plattegrond en constructie bekend. Van het bouwblok waarin dit pand staat, en van het overliggende bouwblok, bestaat een zestiende-eeuwse prent (afb. 16).³⁹ Op deze afbeelding is zichtbaar dat het pand is uitgevoerd met een voor Leiden zeldzame schermgevel met arkeltorens.⁴⁰ Een schermgevel werd hoger opgetrokken dan het erachter liggende huis en was bedoeld om meer aanzien te geven, net als de 'leugenaar' in de 18de eeuw. De schermgevel is ook van achteren zichtbaar op de vroegste vogelvluchtkaarten van Leiden van Liefrinck uit 1578 en Bast uit 1600 (zie afb. 3 en 4). Opmeting van de dwarsdoorsnede in combinatie met de historische afbeeldingen gaf houvast om een reconstructietekening van de gevel te vervaardigen (afb. 17). Op basis van de documentatie, de reconstructietekening en de historische afbeeldingen kon de schermgevel en de vorm van het huis worden gereconstrueerd (afb. 18). De gevel moet op basis van de laat zestiende-eeuwse prent een houten pui hebben gehad. Het gewicht van het bovenste bakstenen gedeelte werd grotendeels naar de zijkanten afgeleid, waar door middel van getrapte vleugelmuren de gevel geschoord was. Middeleeuwse schermgevels zijn uitermate zeldzaam. In Nederland staat nog één gereconstrueerd voorbeeld, namelijk huis Leeuwenburg, Oudegracht 307 te Utrecht. Uit andere steden zijn ze ook van afbeeldingen bekend.⁴¹

Conclusie

In tegenstelling tot wat de 18de-eeuwse voorgevel doet vermoeden, is dankzij bouwhistorisch onderzoek aangetoond dat het rijksmonument Breestraat 95 zes eeuwen oud is. Bij dit onderzoek is het oorspronkelijke casco, met grote kelder, twee hoge bouwlagen en de authentieke kapconstructie gedocumenteerd. Houtmonsters hiervan konden dendrochronologisch worden gedateerd tussen 1405-1411. Behalve het casco blijkt de houten spiltrap mogelijk oorspronkelijk te zijn en lijkt het pand een houten of vakwerkschoorsteen te hebben gehad. Deze elementen geven meer inzicht in de indeling van het vroeg-vijftiende-eeuwse huis, die dus lijkt te hebben bestaan uit een trap in de linker achterhoek en een schouw tegen de achtergevel (zie afb. 5).⁴²

Bijzonder was dat op basis van het bouwhistorisch onderzoek en een zestiende-eeuwse tekening de oorspronkelijke voorgevel kon worden gereconstrueerd. Het huis blijkt een hoge scherm(voor)gevel te hebben gehad. De hoogte, waardoor het gebouw meer verdiepingen lijkt te hebben, was bedoeld om te imponeren en de aanwezigheid van hoektorentjes versterkte dit effect (zie afb. 18). De zeldzame combinatie van bouwhistorisch gegevens en de oude prent heeft geleid tot een betrouwbare reconstructie, waardoor we nu meer weten van deze in Leiden verdwenen architectuur.

Noten

- ¹ Breestraat 95; rijksmonumentnummer 24612. Redengevende omschrijving: "Pand met bakstenen gevel bovendeel met pilasters, rechte kroonlijst met consoles en groot dakvenster, midden 18e eeuw".
- ² Dank gaat uit naar collegae Francien Durand, Maarten Enderman, Alphons de Goede en Jos van Rooden voor de medewerking aan het onderzoek. Het documentaire onderzoek heeft plaats gevonden tijdens het in gebruik zijn van het gebouw. Dit heeft tot gevolg gehad dat het onderzoek zich toegespitst heeft op de kelder en de kapconstructie en dat de tussenliggende lagen verkennend zijn bezocht. Dank gaat uit naar Maarten Enderman en Dirk Jan de Vries voor hun op- en aanmerkingen bij het tot stand komen van dit artikel.
- ³ Dit straten- en grachtenboek bevindt zich in het Regionaal Archief Leiden, toegang: 501A (Stadsarchief van Leiden 1574-1816), Rubriek: 01.1.1 (Algemeen plaatselijk bestuur), nr. 5113.
- ⁴ Een Rijnlandse roede is 3,767 meter, een Rijnlandse voet is 31,4 centimeter en een Rijnlandse duim is 2,61 centimeter.
- ⁵ WatWasWaar.nl; sectie G, perceel nummer 395, huis en erf.
- ⁶ De bebouwing op het perceel bestaat uit een voorhuis, een vast achterhuis, een binnenplaats met verbindingsgang en een los achterhuis. Het perceel loopt niet (meer) door naar de Langebrug. Daar is een afzonderlijk bebouwd perceel. Wel heeft het perceel Breestraat 95 daar langs een smalle uitgang naar de Langebrug.
- ⁷ Aan de achterzijde bevindt zich ook bebouwing waar in dit artikel niet op zal worden ingegaan.
- ⁸ Van een voorganger zijn vooralsnog geen resten aangetroffen. Het gebied en omliggende bebouwing geven echter aan dat er hoogst-

waarschijnlijk wel een voorganger is geweest. Zo is het gebied langs de Breestraat in de 13de eeuw tot ontwikkeling gekomen en er staan oudere dendrochronologisch gedateerde gebouwen, bijvoorbeeld Breestraat 113 uit 1347 (d), Breestraat 135 uit 1365 (d) en Breestraat 19 uit 1366 ± 6 jr. (d). Zie hiervoor de bouwhistorische rapportages in het bouwhistorisch archief van de Unit Monumenten en Archeologie van de gemeente Leiden.

- ⁹ Het eikenhout van kapconstructies is zeer geschikt voor een exacte dateringsmethode op basis van de jaarringdikte. Monsternamen M.W. Enderman en datering Pressler GmbH; rapportage 16-11-07. Er zijn zeven monsters (6020 01A t/m 07A) genomen, waarvan er vier zijn gedateerd op een door Pressler ontwikkelde Leidse curve. De dateringen zijn: 1405 ± 6, 1408 ± 6, 1408 ± 6 en 1411 ± 6 jr. Vanuit ander onderzoek is bekend dat dit hout binnen twee jaar na kap werd verwerkt. Dateringen bepaald door dendrochronologisch onderzoek worden verder weergegeven met (d).
- ¹⁰ Vogelvluchtkaat met stadsplattegrond van Leiden met tekst: "Waarachtige Afcunterfeitinge der Stad en Universiteit Leiden in Holland"; "Deeze accuraat Gecopieert int Jaar 1744 door mij Jacob van Werven naar de kaart van 1578 door Hans Lieferinck geteekend". Herkomst Regionaal archief Leiden, PV321A. Op de kaart wordt enkel het diepe voorhuis getekend en nog niet het vaste achterhuis. Andere vergelijkbare Leidse voorbeelden van een opzet met enkel een diep voorhuis zijn Langebrug 55 uit 1400 ± 6 jr. (d) en Haarlemmerstraat 67 uit 1476/1477 (d). De voorbeelden van enkel een voorhuis hebben meestal vier balkvakken. Breestraat 95 heeft drie balkvakken, waardoor er aanleiding zou zijn te denken aan een oorspronkelijke opzet met een voorhuis en vast achterhuis. Hiervan zijn echter (nog) geen sporen aangetroffen. Ook komt een achterhuis niet voor op de vogelvluchtkaat uit 1578, waarbij direct moet worden afgevraagd hoe betrouwbaar deze kaart is. Zie voor de genoemde voorbeelden de bouwhistorische rapportages in het bouwhistorisch archief van de Unit Monumenten en Archeologie van de gemeente Leiden.
- ¹¹ E.D. Orsel, 'Zijn er nog 'veel' middeleeuwse huizen in Leiden?', in: *Dwars door de stad*, Leiden 2007, 129-131.
- ¹² Orsel 2007, 131-134. De kapconstructies met een afgeschoorde nokstijl van Vijfde Binnenvestgracht 7 uit 1588 (d) en van het voorhuis van Breestraat 135 uit 1595 komen met die van Breestraat 95 overeen. Zie de bouwhistorische rapportages in het bouwhistorisch archief van de Unit Monumenten en Archeologie van de gemeente Leiden.
- ¹³ Vogelvluchtkaat met stadsplattegrond van Leiden, titel "Lugduni Batavor. Leyden in Hollant". Vervaardigd in 1600 door Pieter Bast. Herkomst Regionaal archief Leiden, PV329.1a. Op deze kaart wordt, naast de schermgevel, ook al het vaste achterhuis weergegeven.
- ¹⁴ Het metselwerk van de voorgevel was op moment van onderzoek niet bereikbaar voor documentatie.
- ¹⁵ J. Dröge, E. de Regt en P. Vlaardingbroek, *Architectuur & monumentengids Leiden*, Leiden 1996, 140 en 155.
- ¹⁶ Orsel 2007, 115-134
- ¹⁷ Zie de bouwhistorische dossiers van beide panden in het bouwhistorisch archief van de unit Monumenten en Archeologie van de gemeente Leiden
- ¹⁸ Baksteenformaat tongewelf in steens metselwerk: 22/23 x 10,5/11 x 5/5,5 cm., rode steen. Een dergelijk steenformaat is in Leiden om en

- nabij de tweede helft van de veertiende eeuw te dateren; E.D. Orsel, 'Rijswijkers in Leiden, Algemeen overzicht van bakstenen en metselwerk in Leiden en signalering van zestiende- en zeventiende-eeuwse kenmerken' *Bodemonderzoek in Leiden* 20, Leiden 2007, 10-12.
- ¹⁹ De doorgangen en het kelderlicht zijn later dichtgezet, vermoedelijk bij het plaatsen van een nieuwe winkelpui omstreeks 1900.
- ²⁰ A. van Drunen, '*s-Hertogenbosch van straat tot stroom*, Zwolle 2006, 90-92
- ²¹ Orsel 2007, 119.
- ²² De kinderbinten van dit plafond zijn opgelegd op de moerbalken.
- ²³ Orsel 2007, 128-129.
- ²⁴ H. Janse, *Trap en Trede, Houten trappen in Nederland, Een bouw-historische beschouwing*, RV bijdrage 15, Zeist 1995, 36-38. Nader dendrochronologisch onderzoek van houten spiltrappen is gewenst om de juistheid van deze hypothese te onderzoeken.
- ²⁵ Edwin Orsel, 'Gehangen in de kap, De vlieringvloer met "fliering-hangbalken"', Nieuwsbrief Stichting Bouwhistorie Historie, nr.44 april 2008, 31-35.
- ²⁶ Op vlieringniveau zijn de achterste twee balkvakken van de originele kapconstructie goed bewaard. Het voorste gedeelte is gewijzigd bij de vervanging/modernisering van de voorgevel in de eerste helft van de achttiende eeuw.
- ²⁷ De korbels zijn in de dekbalk en de spantbenen gepend. De sterk gekromde platte windschoren zijn koud tegen de spantbenen gena-geld en gekeept om de platte flieringen en daar gezekerd met gesmede nagels. De windschoren liggen voor in het vlak, zodanig dat ze voor de sporen langs lopen.
- ²⁸ Een vroeg voorbeeld met spantbenen aan de buitenzijde van de flie-ring is de kap van Breestraat 135 uit 1365 (d) en een laat voorbeeld Nieuwe Rijn 13 uit 1557 (d). Zie hiervoor de bouwhistorische rap-portages in het bouwhistorisch archief van de Unit Monumenten en Archeologie van de gemeente Leiden.
- ²⁹ Monsternamen M.W. Enderman en datering Pressler GmbH; rappor-tage 16-11-07. Een datering is niet gelukt als gevolg van het geringe aantal jaarringen.
- ³⁰ Telmerken werden door de timmerman aanbracht om de verschil-lende constructieonderdelen van elkaar te onderscheiden. Verschil-lende delen die in en aan elkaar werden bevestigd kregen dan het-zelfde nummer, dit werd per juk gemerkt. Omdat een kapconstructie uit meerdere achter elkaar staande jukken bestaat, werkte de tim-merman met een oplopende nummering.
- ³¹ De onderzijde van lip loopt schuin op en ze zijn gezekerd met gesmede nagels. Veel van de haanhouten zijn verwijderd, wellicht op het moment dat de voorzijde is aangepakt, waarbij twee windver-banden werden toegevoegd.
- ³² Een richtingsteken was nodig omdat per juk elementen overeen komen, maar door hun ambachtelijke vervaardiging toch niet uitwis-selbaar waren.
- ³³ Orsel, 2007, 126 en 127.
- ³⁴ Achtergevel voorhuis, anderhalfsteens, baksteenformaat ... x 10 x 4,5/5 en 51m = 32 101m = 64 cm. De steen komt overeen met die van het gewelf. Dergelijk metselwerk valt in Leiden te dateren omstreeks 1400; E. Orsel, *Rijswijkers in Leiden*, Leiden 2007, 11 en 12.
- ³⁵ Zie dossier Aalmarkt 11 in het bouwhistorisch archief van unit Monumenten en Archeologie, gemeente Leiden.
- ³⁶ H. Janse, *Houten kappen in Nederland, 1000-1940*, Amsterdam 1989, 134-146 en E. Orsel, 'Ankerbalkgebinten in Breda', *Nieuws-brief Stichting Bouwhistorie Nederland*, nr.29, nov.'01, 27-29.
- ³⁷ In de kap van Hinthamerstraat 14 te 's-Hertogenbosch komt zo'n nokbalk voor, vriendelijke mededeling Irene Dekker. Een Zwols voorbeeld is het Hof van Ittersum, Sassenstraat 31A uit circa 1430, vriendelijke mededeling Dirk Jan de Vries.
- ³⁸ W.J. Bloemink, 'Polstraat 14 te Deventer', *Bulletin KNOB* 86(1987), 89 en 90.
- ³⁹ Prent van de buurte 't Hartochdom van Steynenburch' ca. 1580, coll. Bodel Nijenhuis, U. Leiden, p.307 11 N25.
- ⁴⁰ Op de vogelvluchtkaarten van Bast en Bleau zijn enkele van deze gevels weergegeven, met name aan de Breestraat. Een bekend voor-beeld is Breestraat 117; P.C. Meijers, *Bouwhistorisch rapport Breestraat 117 te Leiden*, Noordwijk 2005, 5, 10 en 16.
- ⁴¹ In Brugge zijn enkele schermgevels behouden, onder andere Markt 15 uit het eind van de vijftiende eeuw, Vlamingstraat 35 uit 1453 en Zomerstraat 2 uit omstreeks 1500; H.J. Zantkuyl, *Bouwen in Amsterdam*, Amsterdam 1993, 72 en 73.
- ⁴² Wellicht was met wandjes een indeling met voorruimte en verwam-de achterkamer gecreëerd, waarvan (nog) niets is teruggevonden.